

УДК 94(477.43-21):7.04(093):930.25(438)

Пагор Валентин Віталійович
кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
Національний історико-архітектурний
заповідник “Кам’янець”
(Кам’янець-Подільський, Україна)
pahorww@gmail.com

Valentyn V. Pahor
Candidate of Historical Sciences (PhD),
research fellow,
National Historical and Architectural
Preserve “Kamianets”
(Kamianets-Podilskyi, Ukraine)

ІКОНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ КАМ’ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО В АРХІВАХ І БІБЛІОТЕКАХ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

ICONOGRAPHIC SOURCES ON THE HISTORY OF KAMIANETS-PODILSKYI IN THE ARCHIVES AND LIBRARIES OF POLAND

Анотація

У статті описано інформаційний потенціал архівних установ та бібліотек Польщі для вивчення зображальних джерел з історії Кам’янець-Подільського. У розвідці здійснено огляд основних планів і зображень Кам’янець-Подільського періоду 80-х років XVII – 20-х років XVIII ст., опублікованих у картографічних виданнях західноєвропейських держав. Здійснено огляд історичних планів міста, які показують особливості забудови й архітектурні композиції давнього Кам’янца. Окреслено перспективи досліджень цього виду історичного джерела.

Ключові слова: архіви, бібліотеки, гравюри, історичні джерела, Кам’янець-Подільський, картографія, плани.

Summary

The article describes the information capacity of the archival institutions and libraries of Poland for the study of the images of Kamianets-Podilskyi. An overview of the basic plans and images of Kamianets-Podilskyi in the period of the 1680s – 1720s is carried out in the study. These materials were published in the cartographic editions of Western European states. The historical plans of the city are surveyed, which show peculiarities of the buildings and architectural composition of ‘old’ Kamianets. Perspectives of research of this type of historical source are considered.

Key words: archives, libraries, engravings, historical sources, Kamianets-Podilskyi, cartography, plans.

У XVI–XVIII ст. Кам’янець був добре відомий політичним, військовим і релігійним діячам та європейській громадськості. Він знайшов свою багатогранну історико-архітектурну виразність у різних видах зображальних джерел, досить часто його наносили на давні карти Європи та світу. Визначна композиційність архітектури не могла залишитися поза увагою граверів і картографів, які лишили після себе багату творчу спадщину. Давні зображення та історичні плани міста зберігаються у фондосховищах зарубіжних країн. Переважна більшість із них знаходиться у Польщі й є малодослідженою.

У XVII ст. видавці з Італії, Франції, Німеччини, Голландії почали друкувати атласи, в яких зображали кращі міста Європи, серед них був і Кам’янець. До середини XVIII ст. у європейських виданнях було опубліковано близько 20-ти окремих гравіюваних зображень міста¹. Сьогодні ці зображення і плани зберігаються в архівних установах і бібліотеках Польщі, Литви, Швеції, Німеччини, Франції, Італії, Туреччини. Особливий інтерес становлять зібрання, розміщені в Республіці Польща. Плани і зображення Кам’янець-Подільського перебувають у Державному архіві в Познані, бібліотеці Чарторийських у Кракові, бібліотеці Ягеллонського університету, Курникській бібліотеці, Національній бібліотеці у Варшаві (основна колекція), бібліотеці Варшавського університету, університетській бібліотеці у Вроцлаві, Центральній бібліотеці географії та охорони навколишнього середовища у Варшаві, Центральній військовій бібліотеці у Варшаві, Фундації князів Чорторийських, музеї Чорторийських у Кракові, Міському музеї Вроцлава, Національному музеї у Кракові, Національному музеї в Познані, Національному музеї у Варшаві, Музеї польської армії у Варшаві, Замковому музеї в Мальборку, бібліотеці Польської академії мистецтва та наук у Кракові, бібліотеці Познанського товариства друзів наук у Познані, Варшавському номерному центрі у Варшаві, Провінційній та муніципальній публічній бібліотеці у Видгощі, Музеї королівського замку у Варшаві, бібліотеці Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві².

Перші історичні плани міста ввели у науковий обіг дослідники XIX ст., зокрема Помпей Батюшков. Готуючи до видання

1 Петров М. Малюнки і гравюри Кам’янець-Подільського XVII–XVIII ст. як джерело для вивчення історичної топографії міста // Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. – Київ, 2009. – Вип. 11. – С. 64–78.

2 *Opurchal L.* Drukowane plany i grafiki oraz medale z wizerunkiem twierdzy Kamieniec Podolski. – Kraków: Wydawnictwa AGH, 2016. – 169 s.

двохтомник про замки Поділля, Юзеф Антоній Ролле згадує про план Кам'янця, виконаний Кіпріаном Томашевичем³. Пізніше, історик Олександр Прусевич⁴ описав історію міста, використавши як історичне джерело низку планів міста. Найгрунтовніший аналіз історичних мап зробив Єфимій Сіцінський⁵. Його рукопис “Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць” й нині залишається цінним джерелом для вивчення зображальних джерел Кам'янця-Подільського. Польський історик Олександр Чоловський⁶ використовував плани міста, вивчаючи битви Яна III Собеського. Перший сучасний аналіз планів здійснив Тадеуш Новак⁷. Інформацію про плани наводили у наукових розвідках Зенон Новак та Анджей Томчак⁸, Даріюш Колодзейчик⁹, Марек Згурняк¹⁰, Яцек Чубинський, Юстина Тухольська та Лешек Опірхал¹¹. Серед українських дослідників історичні плани міста ґрунтовно вивчали Петро Юрченко, Микола Петров, Ярослав Дашкевич, Ольга Пламеницька, Ярослав Матвіїшин¹².

Протягом останніх років серед польських дослідників найпродуктивніше працює над вивченням історії Кам'янця-Подільського Лешек Опірхал. Він є випускником фізико-математичного факультету Ягеллонського університету, другу освіту здобув навчаючись на водо-сантехнічному факультеті Краківського технологічного університету. За професією гідротехнік, дослідник Лешек Опірхал, захопившись історією Кам'янця, а також уже неіснуючої системи гідротехнічних фортифікаційних об'єктів міста, почав ґрунтовно вивчати історичні плани. Підсумком його наукових студій стала монографія “Друковані плани, графіка та медалі з зображенням Кам'янця-Подільського”, опублікована в 2016 р. Сьогодні зазначена книга є найповнішим виданням історичних планів міста. До жовтня 2015 р. Лешек Опірхал віднайшов у архівних і бібліотечних фондах 52 плани та отримав згоду на їх публікацію. Початковим наміром дослідження було опублікувати узагальнений друкований та рукописний плани міста з усіма наявними та втраченими фортифікаціями. Подальша робота скоригувала задум до публікації найважливіших історичних планів Кам'янця-Подільського. У подальшій перспективі Лешек Опірхал планує опублікувати всі плани Кам'янця (друковані та рукописні) з їх відповідними цифровими копіями для наукового послугоування польських та українських учених. Ці публікації будуть цінним джерелознавчим виданням для архітектурного, історичного, фортифікаційного вивчення Кам'янця-Подільського.

Історіографічна ситуація, що склалася, розширює перспективи детальнішого вивчення історичних планів міста, які зберігаються в архівних та бібліотечних національних зібраннях Польщі. Цьому також сприяє проект онлайн-бібліотеки Polona, що дає можливість усім, хто цікавиться, ознайомитися із зібраннями Національної бібліотеки та інших культурних інститутів Польщі. Із червня 2013 р. кожен має доступ до цифрових колекцій Національної бібліотеки Польщі, які містять найважливіші видання польської літератури, наукові матеріали, історичні документи, журнали, графіку, фотографії та карти. На сьогодні в онлайн доступі є понад 150 тисяч цифрових матеріалів. Користувачі можуть переглядати колекції й ділитися ними в соціальних мережах, а також відвідати бібліотеку, використовуючи Facebook¹³.

На сайті бібліотеки знаходиться 42 візуальних джерела міста Кам'янця-Подільського, розміщені в рубриці “Мапи та атласи”. Серед них особливий інтерес становлять високоякісні плани міста, виконані у кольорі: латинський план Кам'янця 1684 р., план Кам'янця на Поділлі 1700 р., план Кам'янця-Подільського 1761 р. Серед планів XVII–XVIII ст. представляють інтерес малодосліджені – 1698, 1725, 1735, 1761 та 1774 рр.

Привертають увагу два подібних плани міста, виконанні в 1684 р. Вони зберігаються у фондах Національної бібліотеки Польщі. Перший із них виконаний у кольорі з експлікацією латиною. Автором плану є картограф Джованні Джакомо де Россі (1650–1691), відомий під псевдонімом Йоганн Якуб де Рубейс. Це вмілий гравер і спадкоємний видавець мап і видів міст. Він був власником граверні при Храмі св. Марії у Римі, яка перейшла у спадок від батька. Останній відомий тим, що винайшов найпрогресивнішу друкарську машину XVII ст. У цій римській граверні побачив світ план Кам'янця 1684 р.

3 Anconi J. dr. Zameczki podobnie na kresach multanskich. Krakow, 1869. – S. 285–286, Dr Antoni J. Zameczki podobnie na kresach multanskich. – Warszawa. 1880. – T. 2. – S. 18–19.

4 Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. – Kijow, Warszawa, 1915. –S. 62.

5 Сецинський Є. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 247 с.; Сіцінський Є. Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. – Кам'янець-Подільський, 1994. – С. 17–19; Сіцінський Є. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць. – Кам'янець на Поділлі: Вид. Поділ. братства, 1994. – 60 с.

6 Czołowski A. Ikonografia wojenna Jana III. Warszawa 1930: [recenzja] Wiadomości Historyczne: dodatek do Kwartalnika Historycznego. – T. 44. – Numer 3 (1930). – S. 20, 265–266.

7 Nowak T. Fortyfikacje i artylerij Kamieńca Podolskiego w XVIII w. // Studia i materialy do historii wojskowosci. – Warszawa, 1973. – T. XIX. – Cz. 1. – S. 139–186.

8 Nowak Z., Tomczak A. Rękopis-mienne plany miast dawniej Rzeczypospolitej w zbiorach Biblioteki Królewskiej w Kopenhadze. – KAIU. – 1971. – T. 16. – Z. 2–3. – S. 225–231.

9 Kolodziejczyk D. O turkach w Kamieńcu raz jeszcze – refleksje z kwerende w Bolonii // Barok. Historia – Literatura – Sztuka. – Warszawa: NERITON. – Pólcrocznik VIII / 1 (15). – 2001. – S. 170.

10 Zgórnjak M. Nieznany plan Kamieńca Podolskiego z 1713 r. // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. – 1991. – T. 34. – S. 324.

11 Czubiński J., Tucholska J. Historyczna kartografia Kamieńca Podolskiego Czasopismo Techniczne // Architektura. – 2005. – Z. 13–A. – S. 52; Opyrchal L. Drukowane plany i grafiki oraz medale z wizerunkiem twierdzy Kamieniec Podolski. – Kraków: Wydawnictwa AGH, 2016. – 169 s.

12 Дашкевич Я. Зображення Кам'янця-Подільського 70-х років XVII–XVIII ст. як історико-топографічне джерело // Проблеми історичної географії України. – Київ, 1991. – С. 46–51; Матвіїшин Я. Кам'янець-Подільський і Хотин на рукописних планах XVII–XVIII ст. // Історична топографія і соціотопографія України: зб. наук. праць. – Львів, 2006. – С. 216–257; Петров М. Б. Малюнки і гравюри Кам'янця-Подільського XVII–XVIII ст. як джерело для вивчення історичної топографії міста // Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. – Київ, 2009. – Вип. 11. – С. 64–78.

13 Polona // Офіційний сайт Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського / [Ел. ресурс]. – URL: <http://nbuv.gov.ua/node/1462> (дата звернення: 22.10.2018). – Назва з екрана.

(рис. 1), опублікований у виданні “Teatro della Guerra Contro Il Turco” (1687). Графічно на плані подано місця розташування бойових точок, озброєння та деталізовано розташування варті. Виразно зображено Старий і Новий замки. Відтворено оборонне коло потужного каньйону з нанесеною фортифікаційною системою споруд, з'єднаною з укріпленнями замку.

Автором другого плану міста (рис. 2) є Джакомо Кантеллі де Віньола (1643–1695). Можна стверджувати, що Джакомо Кантеллі перебував у Кам'янці з метою створення плану міста 1684 р. Кантеллі тісно співпрацював із Джованні Джакомо де Россі (1627–1691), згаданим вище видатним італійським друкарем і видавцем, який опублікував атлас у стилі бароко “Mercurio Geografico”. У першому виданні вміщено 19 карт Джакомо Кантеллі. Ймовірно, зображення міста, виконане Джакомо Кантеллі, стало основою для створення кольорового плану, опублікованого в атласі Джованні Джакомо де Россі.

Зображення Кам'янця 1684 р. вражає своєю детальністю у відтворенні міських фортифікацій. Розміри плану – 79×52 см. Експлікація виконана латиною, розміщена на лівій стороні карти. План яскраво ілюструє обороноздатність міста, перспективний вигляд фортеці із врахуванням усіх переваг природно-географічних чинників. Квартали Старого міста заштриховані. Зображено розташування гармат на валах та пушкарів.

У той час, окрім італійців, містом зацікавилися і французькі гравери. Одним із них був умілий картограф Нікола де Фер (1646–1720). Він опублікував понад 600 окремих карт і був призначений географом короля. Найвідоміша його праця з картографування України – “План Мукачівської фортеці”. Останніми роками вдалося встановити, що він опублікував зображення міста з пташиного лету, відоме як “План Кам'янця на Поділлі, 1691 р.”, уміщене у фортифікаційному виданні 1695 р. “Introduction la fortification” (рис. 3). План є одним із найвизначніших зображень міста XVII ст., виконаний у кольорі з детальним нанесенням житлової та фортифікаційної забудови. Зображення відтворює загальну схему розташування Кам'янця на місцевості, його найважливіші укріплення по кромці каньйону, Старий і Новий замки, чітку локалізацію культових споруд і будівель. Водночас у зображенні є низка домислів автора. Особливістю плану є те, що зображення міста виконано дзеркально. План став основою для створення пізніших зображень міста початку XVIII ст.

Одне з маловивчених зображень міста, яке також зберігається у фондах Національної бібліотеки Польщі, є план Кам'янця 1729 р. відомий під назвою “Місто Кам'янець – столиця Поділля” (рис. 4). Його опублікував знаменитий голландський картограф і видавець П'єр ван дер Аа (1659–1733). Найвідомішою його роботою є 27-ми томне видання “Galerie Agreeable du Monde”, яке вміщує понад 3 тис. карт. У 20-му томі “Прекрасної галереї світу” було опубліковано згаданий план Кам'янця 1729 р. На ньому топографічно точно фіксується географія розташування міста, характер архітектурних доміант, фортифікаційних споруд, лінії укріплень, планувальну структуру садиб, трасування вулиць, об'ємно-просторові особливості втрачених церков. На зображенні видно бурхливе соціально-економічне життя міста: околиці заповнені пішоходами, шляхами у місто через передмістя (Карвасари, Польські фільварки) їдуть вершники, воли тягнуть вози, наповнені крамом. Цим автор підкреслив, що у той час Кам'янець був центром бурхливого економічного життя регіону, через який проходив торговий шлях зі східних країн на Захід.

Багата архітектурно-культурна спадщина Кам'янця-Подільського відобразилася в інших зображеннях і планах. Місто привернуло увагу французького картографа Сієра де Дарсі, картографів Йогана Георга Старке та Зігмунда Капрала, які підготували топографічні плани міста 1700 та 1761 рр. з описами німецькою мовою. Мистецтвознавець та реставратор Ольга Пламеницька пояснює велику популярність Кам'янця і наявність низки пізніших модифікацій “Виду Кам'янця”, надрукованих в Аугсбурзі, Парижі, Амстердамі, Франкфурті-на-Майні. Це тому, що у 70–80-х рр. XVII ст. увага всієї Європи була прикута до слов'янських земель, де християнський світ вів боротьбу з Оттоманською Портою¹⁴.

Подальше дослідження історичних планів Кам'янця, що знаходяться в архівних та бібліотечних установах Польщі, сприяє студіюванню історичної топографії, об'єктивному відтворенню його містобудівної історії та неповторного архітектурного образу. Джерелознавча цінність цих іконографічних матеріалів підкріплена практичною стороною, адже розкриття деталей забудови і архітектурних компонентів давніх будов сприяє проведенню реставрації пам'яток архітектури міста. Перспективи подальших досліджень теми вбачаються у виявленні, систематизації та науковій атрибуції всіх наявних зображальних джерел із історії міста.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Байцар А. Назва “Україна” на картах голландського картографа Пітера Ван дер Аа (початок XVIII ст.) // Блог Андрія Байцара. 2017. 23 лютого / [Електронний ресурс]. – URL: http://baitzar.blogspot.com/2017/02/xviii_23.html (дата звернення: 08.10.2018). – Назва з екрана.
2. Дашкевич Я. Зображення Кам'янця-Подільського 70-х років XVII–XVIII ст. як історико-топографічне джерело // Проблеми історичної географії України. – Київ, 1991. – С. 46–51.
3. Матвійшин Я. Кам'янець-Подільський і Хотин на рукописних планах XVII–XVIII ст. // Історична топографія і соціотопографія України: зб. наук. праць. – Львів, 2006. – С. 216–257.
4. Петров М. Малюнки і гравюри Кам'янця-Подільського XVII–XVIII ст. як джерело для вивчення історичної топографії міста // Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. праць. – Київ, 2009. – Вип. 11. – С. 64–78.
5. Пламеницька О. Забудова Кам'янця-Подільського за мідьоритом К. Томашевича 1673–1679 рр.: до проблеми дослідження української ведуги // Архітектурна спадщина України. – Вип. 3., част. 1: Питання історіографії та джерелознавства української архітектури / за ред. В. Тимофієнка. – Київ: Українознавство, 1996. – С. 82–105.

14 Пламеницька О. Забудова Кам'янця-Подільського за мідьоритом К. Томашевича 1673–1679 рр.: до проблеми дослідження української ведуги // Архітектурна спадщина України. – Вип. 3., част. 1: Питання історіографії та джерелознавства української архітектури / за ред. В. Тимофієнка. – Київ: Українознавство, 1996. – С. 82–105.

6. *Сецинский Е.* Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – Київ: Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 247 с.
7. *Сіцінський Є.* Нариси з історичної топографії міста Кам'янець-Подільського та його околиць. – Кам'янець на Поділлі: Вид-во Поділ. братства, 1994. – 60 с.
8. *Сіцінський Є.* Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. – Кам'янець-Подільський, 1994. – С. 17–19.
9. *Anconi J. dr.* Zameczki podobkie na kresach mułtanskich. – Krakow, 1869. – S. 285–286.
10. *Czołowski A.* Ikonografia wojenna Jana III. Warszawa 1930: [recenzja] Wiadomości Historyczne: dodatek do Kwartalnika Historycznego. – Tom 44. – Numer 3 (1930). – S. 20, 265–266.
11. *Czubiński J., Tucholska J.* Historyczna kartografia Kamieńca Podolskiego Czasopismo Techniczne // Architektura, 2005. – Z. 13–A. – S. 52.
11. *Kolodziejczyk D.* O turkach w Kamieńcu raz jeszcze – refleksje z kwerende w Bolonii // Barok. Historia-Literatura-Sztuka. – Warszawa: NERITON. Półrocznik VIII/1(15) 2001. – S. 170.
12. *Nowak T.* Fortyfikacje i artylerij Kamieńca Podolskiego w XVIII w. // Studia i materialy do historii wojskowosci. – Warszawa, 1973. – T. XIX. – Cz. 1. – S. 139–186.
13. *Nowak Z., Tomczak A.* Rękopis-mienne plany miast dawniej Rzeczypospolitej w zbiorach Btblioleki Królewskiej w Kopenhadze. – KaiU, 1971. – T. 16. – z. 2–3. – S. 225–231.
14. *Opyrchal L.* Drukowane plany i grafiki oraz medale z wizerunkiem twierdzy Kamieniec Podolski. – Kraków: Wydawnictwa AGH, 2016. – 169 s.
15. Polona // Офіційний сайт Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського / [Електронний ресурс]. – URL: <http://nbuv.gov.ua/node/1462> (дата звернення: 22.10.2018). – Назва з екрана.
16. *Prusiewicz A.* Kamieniec Podolski. Szkic historzny. – Kijow-Warszawa, 1915. – S. 62.
17. *Zgórnjak M.* Nieznany plan Kamieńca Podolskiego z 1713 r. // Studia i Materiały do Historii Wojskowości, 1991. – T. 34. – S. 324.

REFERENCES

1. *Anconi J. dr.* Zameczki podobkie na kresach mułtanskich. – Krakow, 1869. – S. 285–286.
2. *Baytsar A.* Nazwa “Ukraina” na kartax hollandskoho kartohrafa Pitera Van der AA (pochatok 18 st.) // Blog Andriya Baytsara, 2017. – 23 Lyutogo. URL: http://baitsar.blogspot.com/2017/02/xviii_23.html (data zvernennya 8.10.2018).
3. *Dashkevych Ya.* Zobrazhennia Kamiansia-Podilskoho 70-kh rokiv 17–18 st. yak istoryko-topohrafichne dzherelo // Problemy istorychnoi heohrafi Ukrainy. – K., 1991. – S. 46–51.
4. *Matviishyn Ya.* Kamianets-Podilskiy i Khotyn na rukopysnykh planakh 17–18 st. // Istorychna topohrafiia i sotsiotopohrafiia Ukrainy. Zb. Nauk. prats. – Lviv, 2006. – S. 216–257.
5. *Petrov M.* Maliunky i hraviury Kamiansia-Podilskoho 17–18 st. yak dzherelo dlia vyvchennia istorychnoi topohrafii mesta // Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini: zb. nauk. pr. – K., 2009. – Vyp. 11. – S. 64–78.
6. *Plamenytska O.* Zabudova Kamiansia-Podilskoho za midorytom K. Tomashevycha 1673–1679 rr.: do problemy doslidzhennia ukrainskoi veduty // Arkhitekturna spadshchyna Ukrainy. – Vyp. 3., chast. 1: Pytannia istoriohrafi ta dzhereloznavstva ukrainskoi arkhitektury / za red. V. Tymofienka. – Kyiv: Ukrainoznavstvo, 1996. – S. 82–105
7. *Setsynskiy E.* Gorod Kamenets-Podolskiy. Istoricheskoe opisaniye. – K.: Typ. S. V. Kulzhenko, 1895. – 247 s.
8. *Sitsynskiy Ye.* Narysy z istorychnoi topohrafii mesta Kamiansia-Podilskoho ta yoho okolyts. – Kamianets na Podilliu: Vyd. Podil. bratstva, 1994. – 60 s.
9. *Sitsynskiy Ye.* Oboronni zamky Zakhidnoho Podillia 14–17 st. – Kamianets-Podilskiy, 1994. – S. 17–19.
10. *Czołowski A.* Ikonografia wojenna Jana III. Warszawa 1930: [recenzja] Wiadomości Historyczne: dodatek do Kwartalnika Historycznego. – Tom 44. – Numer 3 (1930). – S. 20, 265–266.
11. *Czubiński J., Tucholska J.* Historyczna kartografia Kamieńca Podolskiego Czasopismo Techniczne // Architektura, 2005. – Z. 13–A. – S. 52.
12. *Kolodziejczyk D.* O turkach w Kamieńcu raz jeszcze – refleksje z kwerende w Bolonii // Barok. Historia-Literatura-Sztuka. Warszawa: NERITON. – Półrocznik VIII/1(15) 2001. – S. 170.
13. *Nowak T.* Fortyfikacje i artylerij Kamieńca Podolskiego w XVIII w. // Studia i materialy do historii wojskowosci. – Warszawa, 1973. – T. XIX. – Cz. 1. – S. 139–186.
14. *Nowak Z., Tomczak A.* Rękopis-mienne plany miast dawniej Rzeczypospolitej w zbiorach Btblioleki Królewskiej w Kopenhadze. – KAiU, 1971. – T. 16. – z. 2–3. – S. 225–231.
15. *Opyrchal L.* Drukowane plany i grafiki oraz medale z wizerunkiem twierdzy Kamieniec Podolski. – Kraków: Wydawnictwa AGH, 2016. – 169 s.
16. Polona // Ofitsiinyi sait Natsionalnoi biblioteki imeni V. I. Vernadskoho. – Rezhym dostupu: <http://nbuv.gov.ua/node/1462> (Data zvernennia: 22.10.2018).
17. *Prusiewicz A.* Kamieniec Podolski. Szkic historzny. – Kijow, Warszawa, 1915. – S. 62.
18. *Zgórnjak M.* Nieznany plan Kamieńca Podolskiego z 1713 r. // Studia i Materiały do Historii Wojskowości, 1991. – T. 34. – S. 324.

Перелік ілюстрацій:**Рис. 1.** Кам'янець (1684).**Рис. 2.** Кам'янець (1684).**Рис. 3.** Кам'янець-Подільський (1691)**Рис. 4.** Місто Кам'янець – столиця Поділля (1729)



Рис. 1

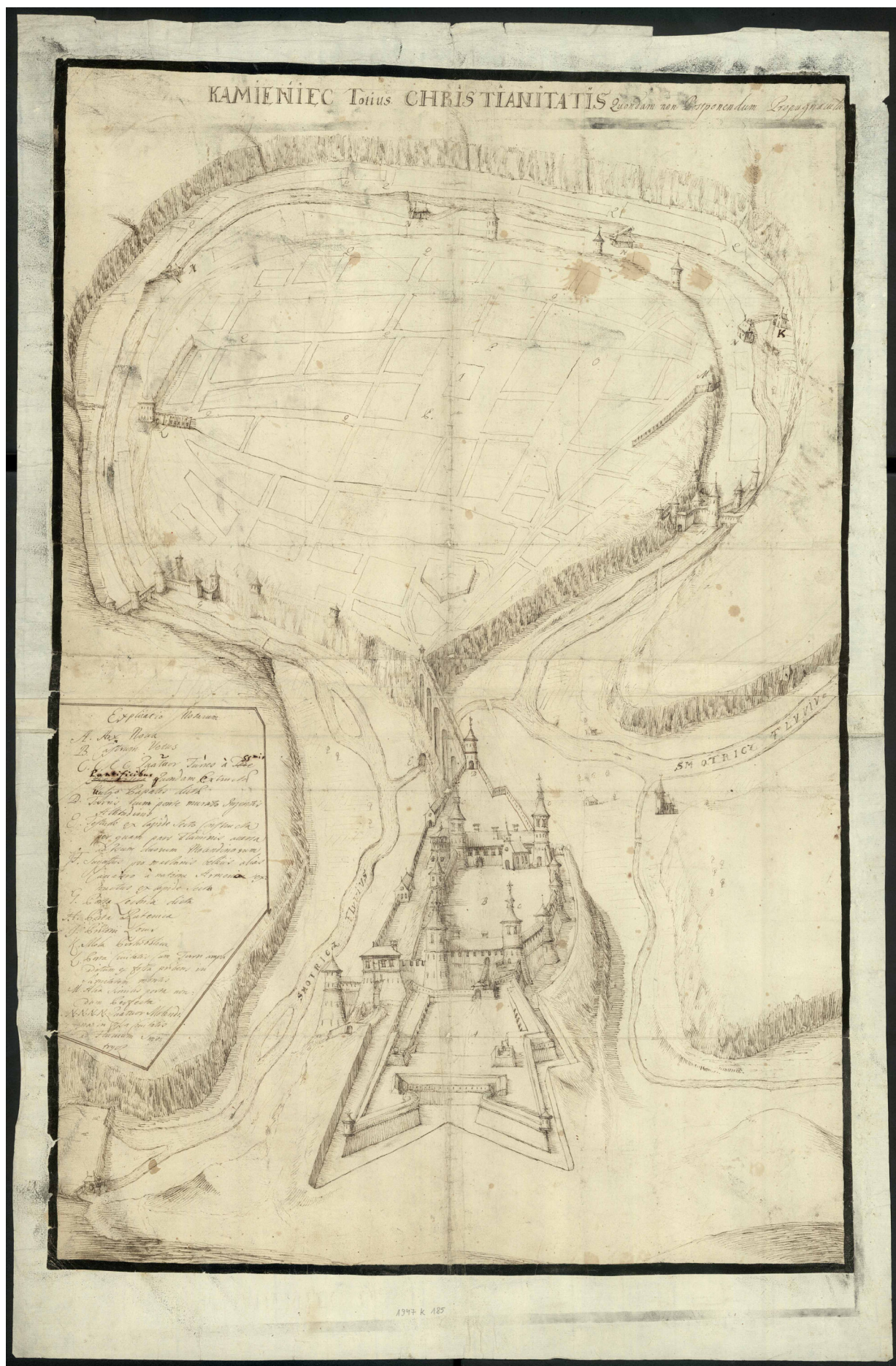


Рис. 2

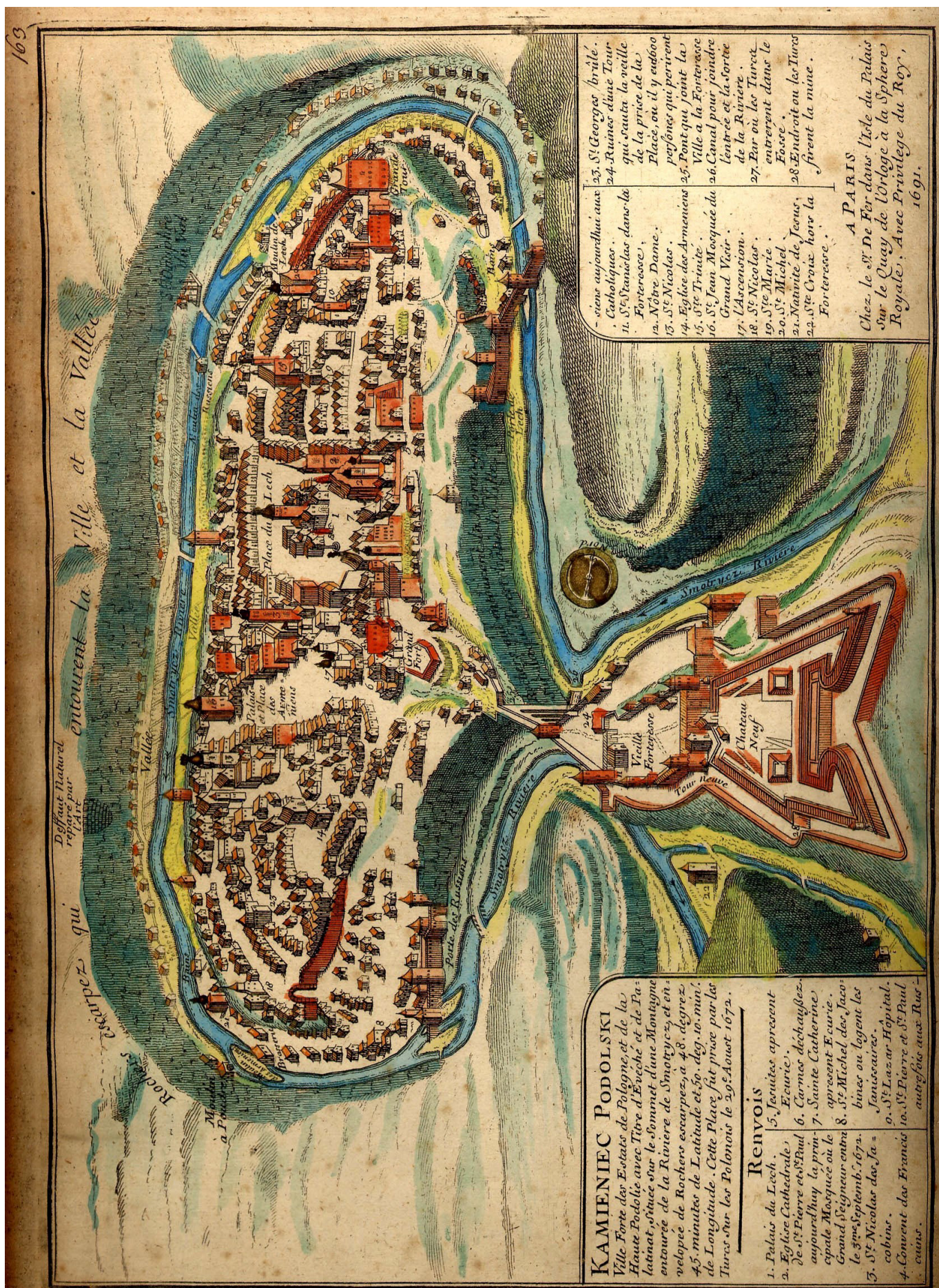
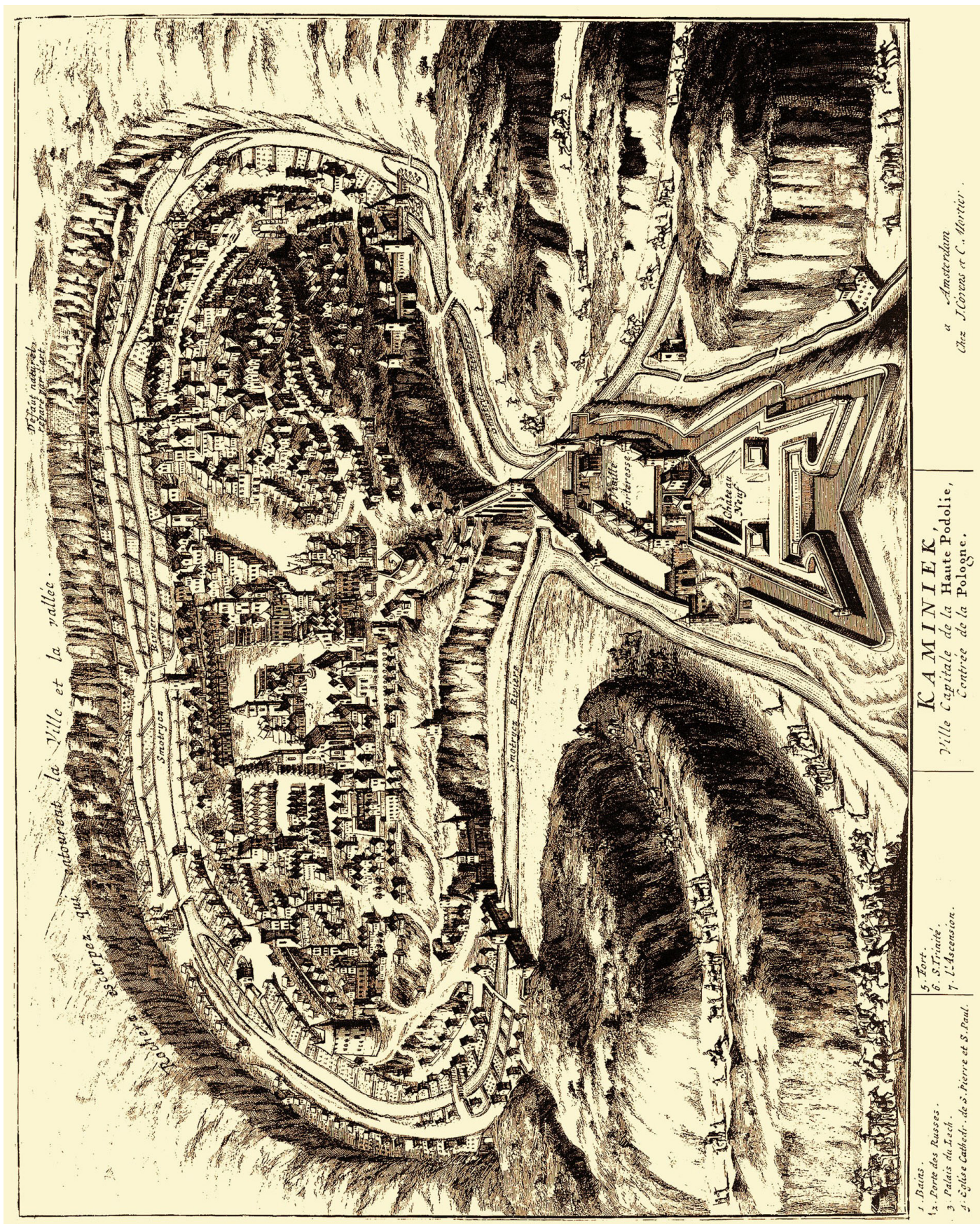


Рис. 3



- 1. Bains.
- 2. Palais du Tsar.
- 3. Église Cathédrale de S. Pierre et S. Paul.
- 4. Fort.
- 5. S. Trinité.
- 6. L'Ascension.

KAMIANIEK,
Ville Capitale de la Haute Podolie,
Centree de la Pologne.

à Amsterdam
chez J. Goussier et C. Mortier.

Рис. 4